

فقه رمزارزها (کتاب)

نویسنده: مرتضی وفائی صدر، محمداکرم حقانی فضل
چکیده:

فقه رمزارزها کتابی به زبان فارسی است که بر اساس درس‌های سید محمدرضا مدرسی یزدی درباره ارزهای دیجیتال نگاشته شده است. در این کتاب در سه باب کلی ابتدا به ماهیت و سیر تاریخی پول پرداخته شده، سپس ماهیت رمزارزها، احکام و شبهات رمزارزها و در نهایت نیز ارز SDR از نظر فقهی مورد بررسی قرار گرفته است.

مدرسی با بحث مفصل درباره ماهیت پول، مال، و شرایط عوضین در معاملات نتیجه می‌گیرد رمزارزها هنوز مصداق پول نیستند ولی آن را مال حساب می‌کند و بر همین اساس معتقد است که اکثر معاملات را می‌توان با آن انجام داد. هر چند پرداخت دیون و ارض و دیات را با آن کافی نمی‌داند.

مدرسی با تکیه بر مبانی خود، ربای معاملی را در ارزهای دیجیتال فاقد مصداق می‌داند و نیز مضاربه با آن‌ها را تصحیح می‌کند و اصولاً با توجه به تفاوت این ارزها با نقدین، احکام معامله با درهم و دینار را در ارزهای رایانه‌ای جاری نمی‌داند.

معرفی و گزارش ساختار
فقه رمزارزها در اصل تقریرات مباحث درس خارج سید محمدرضا مدرسی یزدی درباره ارزهای دیجیتال است که در سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰ شمسی ایراد شده و به قلم جواد احمدی در سه باب تدوین و نگارش یافته است. کتاب را مؤسسه انتشارات حوزه‌های علمیه با همکاری دفتر فقه معاصر حوزه‌های علمیه در سال ۱۴۰۰ ش منتشر کرده است. کتاب ۲۲۸ صفحه دارد و در انتهای کتاب فهرست آیات، روایات و اعلام کتاب نیز تنظیم شده است. همچنین یک پیوست سه صفحه‌ای درباره اولین بلاکچین بیت‌کوین در ایران در انتهای مطالب کتاب ضمیمه شده است.

مؤلف در مقدمه به معنای صحیح اصطلاح اقتصاد اسلامی و بانکداری اسلامی پرداخته و بیان نموده که اسلام متکفل بیان اصول و راهکارهای اصلی اقتصادی و مالی بوده و ریزه‌کاری‌ها و شگردهای تجارت و دادوستد یا ارتباطات مالی و بانکی، متکی به تلاش و دانش خود بشر است (ص ۲۰-۲۳).

مؤلف مباحث اصلی کتاب را در سه باب با عنوان‌های ماهیت رمزارزها، احکام رمزارزها و بررسی فقهی ارز SDR تدوین کرده است. باب اول شامل سه فصل: ماهیت پول و مال؛ سیر تاریخی پول؛ بیت‌کوین پولی رقومی (دیجیتال) است. و باب دوم سه فصل دارد با عنوان‌های: لزوم وجود تمام قواعد معاملی در مبادله با رمزارزها؛ احکام دیگر در مبادله رمزارزها؛ برخی شبهات درباره رمزارزها. و بالاخره در باب سوم به بررسی فقهی ارز SDR پرداخته است.

نویسنده

نویسنده کتاب «فقه حقوق و اعتبارات مالی» سید محمدرضا مدرسی یزدی (زاده ۱۳۳۴ش) مجتهد و از استادان دروس خارج حوزه علمیه قم است. مدرسی از فقهای شورای نگهبان و عضو مجلس خبرگان رهبری است. مهمترین اساتید وی حسین وحید خراسانی و میرزا جواد تبریزی، مرتضی حائری یزدی، میرزا کاظم تبریزی، محمدتقی بهجت و میرزا هاشم آملی بودند. او افزون بر دروس رسمی حوزوی، دروس اخلاق، اقتصاد، فلسفه اسلامی را نیز در مراکز حوزوی و دانشگاهی تدریس کرده است. از او کتابهای متعددی در حوزه فقه معاصر منتشر شده است که «فقه حقوق و اعتبارات مالی» و «فقه عقود مستحدثه» نمونه‌ای از آنهاست.

ماهیت رمزارزها

باب اول کتاب «فقه رمزارزها» به بررسی ماهیت رمزارزها اختصاص دارد. نویسنده این باب را در سه فصل تنظیم کرده است: ۱. ماهیت پول و مال ۲. سیر تاریخی پول برای فهم بیشتر ماهیت آن ۳. بیت‌کوین پولی رقومی (دیجیتال) با استفاده از شبکه همتا به همتا.

ماهیت پول و مال

در فصل اول از این بخش نویسنده ابتدا چهار ویژگی پول را بیان می‌کند که عبارتند از: ۱. وسیله مبادله ۲. وسیله ذخیره‌سازی ۳. وسیله ابراء ذمه در غیرمثلیات ۴. وسیله ارزش‌گذاری اشیاء، (ص ۲۹-۳۰) و سپس در تعریف پول می‌گوید: «پول مالی است که به طور معمول در یک اجتماع می‌تواند عوض هر کالا و یا خدمت در هر شرایطی قرار گیرد» (ص ۳۱). مدرسی تأکید می‌کند که پول در یک جامعه می‌تواند متعدد باشد و نیز نیازی به تأیید حکومت‌ها ندارد (ص ۳۲).

از آنجا که مدرسی پول را مال دانسته است ویژگی‌های هفت‌گانه مال را نیز بیان می‌کند: ۱. مال در اجتماع انسانی معنا پیدا می‌کند ۲. مال باید چیزی باشد که دارای نوعی فایده باشد ۳. مال باید به نسبت رغبت جامعه به آن کمیاب باشد (نه اینکه مثل هوا در دسترس همه باشد) ۴. مال باید قابلیت انتقال از شخصی به دیگری داشته باشد ۵. ندرت و رغبت مردم به یک چیز در همه جا و همه زمان‌ها یکسان نیست ۶. در زمان و مکان مختلف مالیت اشیاء شدت و ضعف پیدا می‌کنند ۷. خصوصیتی که در تعریف مال آمده باید بالفعل موجود باشند (ص ۳۴-۳۸). نکته مهم آن است که از نظر مدرسی حتی اگر منشاء این خصوصیات اعتبار عقلایی هم باشد باز هم مالیت محقق می‌شود (ص ۳۸).

سیر تاریخی شکل‌گیری پول

نویسنده در فصل دوم صفحات بسیاری (ص ۴۰-۸۶) را به سیر تاریخی پول و مباحث الکترونیکی رمزارزها و مشکلات هر یک در فرایند تکامل آنها اختصاص داده است و در نهایت بحث پول‌نبودن بیت‌کوین را به دلیل فقدان یکی از ویژگی‌های پول، یعنی قابلیت عوض بودن برای هر نوع کالا یا خدمت در همه شرایط را مطرح می‌کند؛ اما معتقد است که این پول‌نبودن مربوط به زمان حاضر است و شاید در آینده جهانیان رمزارزها را به عنوان پول رایج بپذیرند (ص ۸۶-۸۷). از سوی دیگر مدرسی مال‌بودن ارز دیجیتال را می‌پذیرد؛ چرا که تمام خصوصیات مال را دارد (ص ۸۸).

احکام رمزارزها

نویسنده کتاب «فقه رمزارزها» باب دوم کتاب را به احکام رمزارزها اختصاص داده و در مقدمه تصریح می‌کند که صرف حلال بودن استفاده از رمزارزها باعث نمی‌شود که استفاده از آن را توصیه کنیم بلکه باید تناسب آن با مصالح جامعه در نظر گرفته شود (ص ۹۵). باب دوم در سه فصل تنظیم شده است: ۱. لزوم وجود تمام قواعد معاملی در مبادله با رمزارزها ۲. بعضی احکام دیگر در مبادله رمزارزها ۳. برخی شبهات درباره رمزارزها.

تحقق شرایط عوضین در معاملات رمزارزها

فصل اول، به بررسی وجود شرایط عوضین در خرید و فروش رمزارزها پرداخته است. به باور مدرسی طباطبائی لازم نیست که حتماً مبیع، عین باشد تا قابل معامله باشد؛ بنابر این ارزش دیجیتال حتی اگر عین هم نباشد، معامله آن صحیح است، یا این حال تصریح می‌کند که با توجه به این که این رمزها وجود مستقل دارند، می‌توان آن‌ها را عین حساب کرد (ص ۱۰۲).

شبهه مالیت نداشتن اولین بیت‌کوین‌ها و بطلان معاملات آن‌ها نیز مطرح شده و چهار راه حل در پاسخ به این شبهه ذکر شده که عبارتند از: ۱. در بیع لازم نیست که عوضین مالیت داشته باشند ۲. هرچند بیع اولیه به دلیل مالیت نداشتن اولین بیت‌کوین باطل بوده؛ اما این عمل آنها موجب شده رمزارز مالیت پیدا کند و مبادلات بعدی مشکلی نداشته باشند ۳. می‌توان مبادلات با رمزارزهای جدید را از طریق مصالحه انجام داد تا زمانی که مالیت پیدا کنند ۴. کسی که رمزارز جدیدی ارائه داده اگر قابل اعتماد باشد و برنامه او قانع کننده و جذاب باشد از همان ابتدا عرفاً می‌تواند دارای ارزش و مالیت باشد (ص ۱۰۴-۱۱۰).

دومین شبهه که مطرح است، شبهه عدم وجود بعضی شروط عوضین در رمزارزها با نگاه فنی است؛ با این بیان که این رمزها در معرض نابودی توسط بدافزارها و ترفندهای رایانه‌ای هستند؛ بنابر این ممکن است بیع غرری باشد یا این که این رمزها چند علامت دیجیتالی هستند که هیچ فایده مصرفی ندارند، در نتیجه مصداق اکل بالباطل شود. مدرسی معتقد است چون جهالت خطری در حین بیع وجود ندارد پس این معامله مصداق غرر نیست و نیز همین مقدار که رمزارزها وسیله مبادله بوده و مورد توجه عقلاست، در تحقق مالیت کافی است و آن را از باطل بودن خارج می‌کند (ص ۱۱۶-۱۱۳).

تقابض، ربا و مضاربه رمزارزها

فصل دوم این باب، به احکام دیگر مبادله رمزارزها مثل لزوم تقابض، ربا و مانند آن اختصاص یافته است. مدرسی تصریح می‌کند لزوم تقابض عوضین در مجلس یا ربوی بودن معامله به زیادت در اینجا جریان ندارد؛ زیرا این احکام مخصوص طلا و نقره است. چنان‌که در معامله پول اعتباری هم تقابض در مجلس لزومی ندارد؛ زیرا پول دیجیتال مکمل و موزون نیست (ص ۱۲۱-۱۲۷). مدرسی در ادامه بحث نسبتاً مفصلی درباره نظر برخی فقیهان متأخر شیعه درباره ربای معاملی در معدودات کرده و سخن ایشان را نقد کرده است (ص ۱۲۷-۱۳۷).

نویسنده دو مشکل ناظر به مضاربه با رمزارزها را مطرح می‌کند؛ یکی انحصار مضاربه در نقدین و دیگری لزوم عین بودن رأس المال در مضاربه. مدرسی اجماع بر انحصار مضاربه در نقدین را انکار کرده و با نقل اقوال فقیهان و ذکر هشت روایت دلایلی بر صحت مضاربه با غیر نقدین اقامه می‌کند (ص ۱۴۰-۱۷۱). او همچنین لزوم عین بودن را انکار کرده و معتقد

است در این بحث عین در مقابل دین است و در این بحث کارکرد ندارد (ص ۱۷۱). مدرسی در ادامه معاملات دیگر را نیز با رمزارز جایز می‌داند ولی با همه این احوالات معتقد است ادای دیون با ارز دیجیتال صحیح نیست چون هنوز تبدیل به پول رسمی نشده است (ص ۱۷۲).

شباهت معامله با رمزارزها
فصل سوم باب دوم کتاب فقه رمزارزها متولی پاسخ به برخی شباهت درباره رمزارزها است و به هشت شبهه توجه کرده است که عبارتند از:

۱. اکل بالباطل بودن معامله با رمزارز ۲. آسیب رمزارزها به حاکمیت ۳. رمزارز موجب باز شدن راه فرار مالیاتی است ۴. سوء استفاده دزدان و اختلاس‌گران از رمزارزها ۵. درآمد بادآورده برای برخی موجب عدم توازن عدالت است ۶. رمزارزها وسیله خروج سرمایه از کشور ۷. ماینر تحت چه عنوانی مالک جایزه می‌شود؟ ۸. مالک شدن ارز حاصل از ماینینگ غصبی (ص ۱۷۳-۱۸۵). مدرسی هر یک از این شباهت را بسیار کوتاه و با تکیه بر یافته‌های فصل‌های پیشین پاسخ داده است، هرچند در پاسخ شبهه پنجم و ششم کمی تفصیل داده است (ص ۱۷۶-۱۸۳).

ارز (SDR اس‌دی‌آر)
موضوع باب سوم کتاب فقه رمزارزها بررسی فقهی ارز SDR (اس‌دی‌آر) است که صندوق بین‌المللی پول آن را ابداع کرده که دولت‌ها بتوانند کسری تراز پرداخت هایشان را جبران کنند. نویسنده نخست تحت عنوان توضیحی اجمالی درباره ماهیت اس‌دی‌آر، تاریخچه و تعریف این مفهوم را توضیح داده است. این ارز اعتباری جدید به نام اس‌دی‌آر (حق برداشت مخصوص) نه طلاست و نه دلار و نه حق برداشت عمومی، بلکه فقط و فقط اعتباری است که صندوق بین‌المللی پول برای اعضا به نسبت سهامشان در نظر گرفت که قیمت هر واحد از آن معادل سبدهی از ارزهای مهم دنیا با درصدهای مختلف است که امروزه با مجموعه‌ای از پنج ارز: دلار آمریکا، پوند انگلیس، یورو اروپا، یوان چین و ین ژاپن سنجیده می‌شوند (ص ۱۸۹-۱۹۵).

مؤلف در بررسی صحت بیع با «اس‌دی‌آر» تبیین می‌کند که هرچند «اس‌دی‌آر» یک امتیاز و حق است و پول حساب نمی‌شود، اما در عین حال مال بوده و هویت مستقلی دارد و لذا قابل بیع می‌باشد، لذا حکم به صحت معامله با آن نموده است (ص ۱۹۶-۱۹۸).